

РОЗДІЛ IV. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

УДК 378.091.2(492)

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2021-4-31>

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ США ТА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Заєць Р. Г.

*аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка
вул. Шевченка, 1, Кропивницький, Кіровоградська область, Україна
orcid.org/0000-0002-9421-0759
rzaiets@iri.org*

Ключові слова: громадянська свідомість, громадянська освіта, громадянськість, громадянські компетентності, формальна освіта.

У статті здійснено аналіз історичних подій та чинників другої половини ХХ століття, які сприяли актуалізації питання розбудови громадянського суспільства у США та Україні шляхом виховання молоді, що передбачає формування якостей майбутніх громадян; вивчено та проаналізовано низку порівняльно-педагогічних досліджень українських науковців з різних напрямів громадянської освіти; опрацьовано законодавчі акти та нормативну документацію з питань громадянської освіти США та України; досліджено стан громадянської освіти молоді США на основі результатів щорічного опитування щодо обсягу знань населення США з питань громадянської освіти, проведеного Центром публічної політики Анненберга; визначено основні тенденції розвитку громадянської освіти студентів вищих закладів освіти США.

Автором статті здійснено огляд міжнародних досліджень з проблем громадянської освіти, виокремлено п'ять широких категорій, що представляють основні компоненти цієї галузі та є основою навчальних програм з громадянської освіти закладів вищої освіти США.

Зроблено акцент на тому, що впровадження в Україні досвіду США з організації формальної та неформальної освіти студентів закладів вищої освіти щодо формування громадянської свідомості гарантує, що всі аспекти вищої освіти: навчальні програми, методи навчання й ресурси, методи дослідження та спільна робота, структури й процеси керівництва та прийняття рішень, політика та кодекси поведінки, персонал і стосунки студентів, позакласні заходи та зв'язки з громадськими організаціями віддзеркалюють принципи демократії і прав людини. Доведено, що використання досвіду університетів США із залучення всього закладу вищої освіти до створення позитивного й безпечного навчального середовища також покращує досягнення студентів, підвищує їхню громадянську свідомість. Встановлено, що студенти, які відчують себе частиною спільноти закладу вищої освіти та мають гарні стосунки зі своїми однолітками й академічним персоналом, з більшою ймовірністю досягнуть кращої академічної результативності та стануть активними громадянами, яких потребує суспільство.

FORMATION OF CIVIC CONSCIOUSNESS OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE USA AND UKRAINE: THEORETICAL ASPECT

Zaiets R. G.

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogy and Management of Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
Shevchenka str., 1, Kropyvnytskyi, Kirovograd region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9421-0759
rzaiets@iri.org*

Key words: *civic consciousness, civic education, citizenship, civic competencies, formal education.*

The article analyzes the historical events and factors of the second half of the twentieth century, which contributed to the actualization of civil society in the United States and Ukraine through the education of young people, which involves the formation of the qualities of future citizens; studied and analyzed a number of comparative pedagogical studies of Ukrainian scholars in various fields of civic education; legislative acts and normative documentation on civic education of the USA and Ukraine were developed; studied the state of civic education of US youth based on the results of the annual survey on the knowledge of the US population on civic education, conducted by the Annenberg Center for Public Policy; identified the main trends in the development of civic education of students of higher education in the United States. The author of the article reviews international research on civic education, identifies five broad categories that represent the main components of this field and are the basis of the curriculum for civic education in US higher education institutions.

Emphasis is placed on the fact that the introduction in Ukraine of US experience in organizing formal and non-formal education of students of higher education institutions in the formation of civic consciousness ensures that all aspects of higher education: curricula, teaching methods and resources, research methods and collaboration, structures and processes leadership and decision-making, policies and codes of conduct, staff and student relations, extracurricular activities and links with NGOs reflect the principles of democracy and human rights.

It has been proven that using the experience of US universities to involve the entire higher education institution in creating a positive and safe learning environment also improves student achievement and raises their civic awareness. It has been found that students who feel part of the higher education community and have good relationships with their peers and academic staff are more likely to achieve better academic performance and become active citizens needed by society.

Постановка проблеми. Останнє десятиліття ХХ століття й початок третього тисячоліття спричинили зростання дискусій у тлумаченні терміна «громадянство». Крах колишнього СРСР, подальше створення Європейського Союзу та оголошення війни терористичним організаціям, які протирічать принципам існування суверенних держав, засвідчили, що ця дискусія є життєво важливою, але з огляду на це в освітніх середовищах різних держав загострилося питання виховання молоді, що передбачає формування майбутніх громадян. Це питання

є актуальним саме в контексті освіти для громадян у демократичних державах, зокрема, у США та Україні.

Мета статті – на основі аналізу історичних подій, чинників другої половини ХХ століття та низки порівняльно-педагогічних досліджень міжнародних та українських науковців з різних напрямів громадянської освіти дослідити стан громадянської освіти молоді США та визначити основні напрями застосування досвіду громадянської освіти студентів закладів вищої освіти США в Україні.

Загалом громадянська освіта є своєрідною відповіддю на питання, як виховувати молодих громадян держави. Дослідження з проблем громадянської освіти здебільшого спрямоване на те, які типи громадян держава хоче культивувати та як реалізувати цю концепцію в межах освітньої системи [3].

Зокрема, національні та міжнародні наукові розвідки зосереджено переважно на завданнях стимулювання громадянської активності молоді в процесі засвоєння демократичних знань, цінностей і переконань [1].

Більшість науковців погоджується щодо важливості цієї теми, однак ця галузь фактично охоплює різні ідеологічні концепції щодо громадянства в демократичній державі, концепції, які значною мірою виробляють різні навчальні плани.

Аналіз досліджень та публікацій. Огляд міжнародних досліджень з проблем громадянської освіти продемонстрував, що в межах цього питання окреслено значну кількість тем і проблем. Наприклад, американські вчені Левстик і Тайсон [2] запропонували п'ять широких категорій, що представляють основні компоненти цієї галузі: демократія США; міжнаціональні порівняння; дискусії та стратегії прийняття рішень; волонтерство; полікультурна освіта.

Ця категоризація засвідчує, що навчальні програми з громадянської освіти закладів вищої освіти США частково охоплюють вивчення історії державотворення, окремі аспекти права, розуміння ролі США у світі та механізмів демократії.

Водночас у низці досліджень громадських організацій та політичних центрів ідеться про те, що недостатня увага та нерозуміння, якою має бути громадянська освіта, – одна з причин нестабільної політичної ситуації у США.

У 1993 році було засновано Центр публічної політики Анненберга (www.annenbergpublicpolicycenter.org), що досліджує проблеми, з якими стикаються три гілки влади, преса та державні школи.

Щорічне опитування щодо обсягу знань населення США з питань громадянської освіти, що проводить ця організація з 2006 року, зосереджено на з'ясуванні розуміння громадськістю Конституції Сполучених Штатів. Із 2013 року вивчення рівня громадянських знань здійснюють щорічно до Дня Конституції (17 вересня) як Опитування громадян до Дня Конституції Анненберга. З-поміж останніх висновків 2021 року є такі:

– у 2021 р. 56% дорослих американців назвали всі три гілки влади, що є найвищим рівнем, представленим у цьому опитуванні; у 2006 р. лише 33% змогли вказати всі філії;

– на прохання назвати п'ять прав, захищених Першою поправкою, більшість американців могла б назвати майже всі права; у 2021 р. свободу слова назвали 74% порівняно з 48% у 2017 р.

Як бачимо, результатом освітньої політики у США є постійне зростання рівня громадянської освіти студентів ЗВО й громадян загалом.

Питання громадянської освіти молодого покоління США привертають увагу вчених не тільки США, але й України. З-поміж них: Дж. Патрик, М. Бренсон, В. Мушинський, Я. Соколова, А. Нікітін, І. Фрумін, О. Воскресенська, В. Бобрович та ін.

Упродовж останніх десятиріч українські науковці здійснили низку порівняльно-педагогічних досліджень з різних напрямів громадянської освіти.

Зокрема, О. Величко, А. Рацул, В. Михайліченко вивчили зарубіжний та національний досвід формування громадянської компетентності дітей і молоді [9].

І. Іванюк, О. Овчарук, А. Терещенко дослідили сучасний стан громадянської освіти в Україні [6].

Педагогічні засади формування громадянської позиції студентської молоді опрацювали О. Кафарська, О. Кирилович та ін.; питаннями громадянської освіти цікавилися І. Галактіонова, Т. Ладиченко, О. Мальцева та ін.; педагогічні умови громадянського виховання особистості окреслили В. Астахова, Є. Берднікова, І. Бех, І. Молодцова та ін.; громадянську позицію – Н. Корпач, Н. Курилюк, Т. Мірошина, М. Чельцов та ін.; виховання громадянина як провідну умову становлення громадянського суспільства – О. Алексєєва, Г. Дмитренко, П. Ігнатенко, С. Рябов та ін.; управління вихованням учнівської та студентської молоді – В. Бондар, Б. Кобзар, О. Козлова, В. Маслов, Н. Островерхова та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В Україні завдання щодо громадянського виховання студентів сформульовано в таких нормативно-правових документах: законах України «Про освіту», «Про громадські об'єднання», «Про громадські молодіжні та дитячі організації», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». Окрім того, важлива роль у цьому аспекті належить Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)», «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції національно-патріотичного виховання молоді», Державній цільовій соціальній програмі «Молодь України» тощо. Чинні закони, концепції, програми розкривають зміст громадянського становлення особистості: виховання поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини й громадянина; формування почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії; свідоме ставлення до обов'яз-

ків людини й громадянина; сприяння реалізації прав особистості на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй.

Теоретичні засади формування громадянськості особистості викладено в Концепції громадянського виховання особистості АПН України (2000), де наголошено, що громадянськість – це інтегрована якість особистості, яка формується в процесі виховання. Проаналізувавши документи, ми дійшли висновку, що громадянськість – це багатоаспектне поняття й фундаментальна духовно-моральна риса, світоглядна характеристика особистості із культурологічними засадами, що зумовлено її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. Із цим пов'язано громадянське ставлення людини до сформованих традицій у державі, законів, забезпечення прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність виконувати обов'язки та відстоювати власні права [7]. У Концепції громадянської освіти та виховання в Україні окреслено інноваційні шляхи громадянського виховання й формування почуття громадянськості української молоді [8].

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні [10] ґрунтується на потребі створення сприятливих умов для формування й розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та в усіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

Правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України, Законі України «Про освіту», Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 рр., затвердженій Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затвердженій Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580, Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 25 серпня 2015 р. № 501. Зі схваленням нового Закону України «Про освіту» та з урахуванням Указу Президента України від 1 грудня 2016 р. № 534 «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», плану заходів

щодо зміцнення національної єдності, консолідації українського суспільства та підтримки ініціатив громадськості у зазначеній сфері, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 березня 2018 р. № 179, виникла необхідність визначення конкретних кроків на шляху формування громадянської освіти в Україні.

Закон України «Про освіту» визначає, що держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини й громадянина.

Правовою підставою для формування громадянських компетентностей на рівні загальної середньої освіти є стаття 12 Закону України «Про освіту», яка визначає 12 ключових компетентностей, зокрема громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково – наскрізні компетентності, зокрема критичне мислення.

«Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [5], тому в період становлення громадянського суспільства вона є вагомим інструментом виховання громадянина-патріота, формування його активної громадянської позиції, стає дієвим чинником пропагування демократичних цінностей. Саме під час навчання в закладі вищої освіти майбутній фахівець стає професіоналом, мотивованим до навчання впродовж життя; особистістю, яка прагне власного розвитку; патріотом, готовим розв'язувати національні та суспільні проблеми; громадянином, орієнтованим на побудову демократичного громадянського суспільства.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики в галузі реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988, до соціальної та громадянської компетентності належать усі форми поведінки, потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, у сім'ї, на роботі; уміння працювати з іншими на результат, попереджати й розв'язувати конфлікти, досягати компромісів; повага до закону, дотримання прав людини й підтримка соціокультурного різноманіття.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016–2020 рр. передбачає активізацію діяльності, спрямованої на підвищення освіченості населення для можливості захисту своїх прав та вираження інтересів через різні форми демократії участі.

Національна стратегія з прав людини передбачає підвищення рівня знань громадян з прав людини.

Хартія Ради Європи з освіти з демократичного громадянства й освіти з прав людини, яку ухвалив Комітет Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., акцентує увагу на цінностях демократії та верховенстві права. Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті, схвалена Конгресом місцевих і регіональних органів влади Європи 21 травня 2003 р., містить рекомендації для органів влади та місцевого самоврядування щодо залучення молоді до процесу прийняття рішень на місцевому та регіональному рівні.

Одним зі значущих елементів громадянської освіти з формування громадянської свідомості має стати формування у громадян відповідального ставлення до захисту суверенітету та територіальної цілісності України; забезпечення безпеки й усвідомлення спільності інтересів людини та держави, формування навичок, потрібних для активної участі в демократичному житті, вільному суспільстві, для заохочення і захисту демократії та верховенства права, а також розвиток національної ідентичності, що передбачає закріплення функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя з урахуванням поваги та розвитку мов усіх національних меншин і корінних народів, які проживають на території України.

Очевидно, що в Україні та США практично збігаються основні стратегічні напрями громадянської освіти:

- правова освіта громадян, зокрема щодо розуміння й уміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському й місцевому рівнях (реалізація права на участь).

Одним з найголовніших шляхів впровадження досвіду США є охоплення громадянською освітою всіх видів освітньої діяльності в Україні (формальної, неформальної, інформальної), а також усіх складників освіти, усіх рівнів освіти й усіх вікових груп громадян, зокрема освіти дорослих, і спрямовування на формування громадянських компетентностей. Громадянська освіта є практичною й повинна допомагати у здобутті важливих компетентностей.

У державні стандарти вищої освіти в Україні закладено такі громадянські компетентності:

- формування здатності реалізувати свої права й обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та важливості його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини й громадянина в Україні;

- формування здатності зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної галузі, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки й технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку й ведення здорового способу життя;

- формування загальних компетентностей, передбачених стандартами вищої освіти для кожної спеціальності.

Вироблення таких компетентностей поглиблюється завдяки неформальній освіті для студентської молоді, а саме:

- створення освітніх програм і ресурсів, зокрема інтернет-ресурсів;

- сприяння впровадженню компонентів громадянської освіти у структурах неформальної освіти;

- упровадження програм громадянської освіти у співпраці із закладами культури (народні доми, бібліотеки, будинки культури, музеї, концертні зали, школи мистецтв тощо); соціального захисту (центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей та інші заклади, що працюють з незахищеними верствами населення); відділами освіти, культури, туризму, молоді та спорту, молодіжними центрами, громадськими організаціями, об'єднаннями та ін.

Спільним у неформальній освіті з формування громадянської свідомості студентської молоді США та України є активне залучення громадських організацій. Прикладом такої довготривалої співпраці з міжнародними організаціями є діяльність Міжнародного республіканського інституту (International Republic Institute). З 1994 року Міжнародний республіканський інститут (МРІ) почав співпрацювати з Україною для впровадження належного врядування, зміцнення державних і громадських інститутів та об'єднання зусиль у країні на етапі перехідної демократії. Зосереджуючи свою діяльність на регіональному та місцевому рівнях, МРІ працює з місцевими партійними осередками, громадськими організаціями й органами місцевого самоврядування на всій території країни в межах програм, що фінансуються Міністерством закордонних справ та торгівлі Канади (Global Affairs Canada), Національним фондом на підтримку демократії та Агентством США з міжнародного розвитку. Завдяки довготривалій та сталій роботі в Україні МРІ

створив потужну мережу українських експертів, громадських організацій та зацікавлених сторін, з якими співпрацює для надання конкретної допомоги відповідно до місцевих умов та мінливого політичного середовища. Молодіжні програми МРІ сприяють залученню молоді до мирної участі в політичному процесі й допомагають готувати молоде покоління політичних, державних та громадських лідерів.

Для посилення ролі молоді в політичному процесі в Україні МРІ виконує такі функції:

- залучає молодь до участі в політичному житті;

- формує в молоді важливі навички й знання для більш ефективного залучення до роботи в галузі управління;

- допомагає готувати нове покоління політичних, державних та громадських лідерів;

- залучає молодь до проєктів, які допомагають поліпшити життя їхніх громад.

МРІ приділяє особливу увагу роботі з політичними й громадськими активістами віком до 40 років, запроваджує різні молодіжні програми у співпраці з місцевими осередками політичних партій і громадськими організаціями для забезпечення ними більш активної участі своїх молодих членів та вдосконалення їхньої майстерності для успішного майбутнього цих організацій, заохочуючи їх до посилення ролі молоді в політичному та громадському житті. Програми МРІ дозволяють посилити вплив молоді у процесах вироблення політики та прийняття рішень органами влади. Зібравши молодь разом, МРІ забезпечує їх важливими навичками й знаннями для більш ефективного залучення до роботи в галузі управління й лобювання важливих для молоді питань.

Академія молодого громадянина – це можливість вступного базового навчання для молоді, яка

прагне більш активно долучитися до діяльності громадських організацій та політичних партій.

Школа молодого політика (YPLS) пропонує низку навчальних семінарів для молоді віком 15–17 років, спрямованих на окреслення питань громадянської освіти та адвокаційної діяльності з-поміж молоді.

Академія політичного лідерства (PLA) пропонує поглиблені семінари на більш складні теми в галузі політичної та громадянської діяльності, які об'єднують членів політичних партій, громадських активістів та депутатів місцевих рад віком до 40 років з усієї України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, запровадження формальної та неформальної освіти студентів закладів вищої освіти США та України з формування громадянської свідомості гарантує, що всі аспекти вищої освіти: навчальні програми, методи навчання й ресурси, методи дослідження та спільна робота, структури й процеси керівництва та прийняття рішень, політика та кодекси поведінки, персонал і стосунки студентів, позакласні заходи та зв'язки з громадськими організаціями віддзеркалюють принципи демократії і прав людини.

Залучення всього закладу вищої освіти до створення позитивного й безпечного навчального середовища для покращення досягнень студентів, підвищення їхньої громадянської свідомості є актуальним для використання набутого досвіду громадянської освіти закладів вищої освіти США в практиці українських університетів. Студенти, які відчують себе частиною спільноти закладу вищої освіти та мають гарні стосунки зі своїми однолітками й академічним персоналом, з більшою ймовірністю досягнуть кращої академічної результативності та стануть активними громадянами, яких потребує суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hahn C., Alviar-Martin T. International Political Socialization Research : handbook of Research in Social Studies Education / Eds. L.S. Levstik, C.A. Tyson. New York : Routledge, 2008. P. 81–108.
2. Levstik L.S., Tyson C.A. Introduction : handbook of Research in Social Studies Education / Eds. L.S. Levstik, C.A. Tyson. New York : Routledge, 2008. P. 1–12.
3. Parker W.C. Knowing and Doing in Democratic Citizenship Education : handbook of Research in Social Studies Education / Eds. L.S. Levstik, C.A. Tyson. New York : Routledge, 2008. P. 65–80.
4. Величко О. Ю. Зарубіжний досвід формування громадянської компетентності дітей і молоді. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 13. С. 24–29.
5. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
6. Іванюк І.В., Овчарук О.В., Терещенко А.Б. Аналітичний звіт. Сучасний стан громадянської освіти в Україні. Київ, 2013. 104 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf (дата звернення: 28.11. 2021).
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проєкт / Наук. творч. кол.: О. Сухомлинська та ін. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.
8. Концепція громадянської освіти в Україні. *Громадянська освіта. Харківська правозахисна група* : вебсайт. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976003974> (дата звернення: 28.11. 2021).

9. Михайличенко М.В. Громадянська компетентність вчителя в контексті оновлення професійної освіти в Україні. *Шляхи модернізації вищої освіти в контексті євроінтеграції* : матер. регіон. наук.-практ. семінару, 20–21 трав. 2008 р. / За заг. ред. Г.В. Терещука. Тернопіль : ТПНУ, 2008. С. 34–39.
10. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 03.10.2018 № 710-р. / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 28.11.2021).
11. Про навчальну платформу. *Міжнародний республіканський інститут. Платформа для онлайн-навчання* : вебсайт. URL: <https://www.iri.org.ua/> (дата звернення: 28.11.2021).

REFERENCES

1. Hahn, C., Alviar-Martin, T. (2008). International Political Socialization Research: Handbook of Research in Social Studies Education / Eds. L.S. Levstik, C.A. Tyson. New York: Routledge, P. 81–108.
2. Levstik, L.S., Tyson, C.A. (2008). Introduction: Handbook of Research in Social Studies Education / Eds. L.S. Levstik, C.A. Tyson. New York: Routledge, 2008. P. 1–12.
3. Parker, W.C. (2008). Knowing and Doing in Democratic Citizenship Education: Handbook of Research in Social Studies Education / Eds. L.S. Levstik, C.A. Tyson. New York: Routledge. P. 65–80.
4. Velychko, O.Ju. (2013). Zarubizhnyj dosvid formuvannja ghromadjansjkoji kompetentnosti ditej i molodi. *Pedagoghichna osvita: teorija i praktyka*. 2013. Vyp. 13. S. 24–29.
5. Zakon Ukrainy “Pro osvitu”. *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR)*. 2017. No. 38–39. St. 380.
6. Ivanjuk, I.V., Ovcharuk, O.V., Tereshhenko, A.B. (2013). *Analitychnyj zvit. Suchasnyj stan ghromadjansjkoji osvity v Ukraini*. Kyiv, 2013. 104 s. Retrieved from: http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf (Last accessed: 28.11.2021).
7. Концепція ghromadjansjkogho vykhovannja osobystosti v umovakh rozvytku ukrajinsjkoji derzhavnosti: proekt / *Nauk. tvorch. kol.*: O. Cukhomlynsjka ta in. *Shljakh osvity*. 2000. No. 3. S. 7–13.
8. Концепція ghromadjansjkoji osvity v Ukraini. *Ghromadjansjka osvita*. Kharkivsjska pravozakhysna ghrupa: veb-sajt. Retrieved from: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976003974> (Last accessed: 28.11.2021).
9. Mykhajlichenko, M.V. (2008). Ghromadjansjka kompetentnistj vchytelja v konteksti onovlennja profesijnoloji osvity v Ukraini. *Shljakhy modernizaciji vyshhoji osvity v konteksti jevrintegraciji*: mater. reghion. nauk.-prakt. seminaru, 20–21 trav. 2008 r. / Za zagh. red. Gh.V. Tereshhuka. Ternopilj: TPNU, 2008. S. 34–39.
10. Pro skhvalennja Konceptiji rozvytku ghromadjansjkoji osvity v Ukraini. *Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy*; Концепція від 03.10.2018 No. 710-р. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*: veb-sajt. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (Last accessed: 28.11.2021).
11. Pro navchaljnu platformu. *Mizhnarodnyj respublikansjkyj instytut. Platforma dlja onlajn-navchannja*: veb-sajt. Retrieved from: <https://www.iri.org.ua/> (Last accessed: 28.11.2021).